

Études byzantines et post-byzantines, III, București, Editura Enciclopedică, 1997, coord. Emilian Popescu și Tudor Teoteoi.

Publicația Societății Române de Studii Bizantine, „*Études byzantines et post-byzantines*” își propune să reunească în paginile sale studii referitoare atât la epoca bizantină, cât și la perioada ulterioară, dat fiind faptul că spațiul românesc reprezintă un teren bogat de cercetare pentru bizantinist. Periodicitatea revistei este determinată în general, de congresele internaționale, acest volum, al treilea, apărând după congresul de la Copenhaga.

În plan tematic, volumul prezintă o mare varietate, el adunând deopotrivă reflecții în jurul unor probleme controversate cum ar fi opera misionară a Sf. Andrei în spațiul românesc și aprecieri referitoare la începuturile istoriografiei bizantine, alături de subiecte legate de comerț și căile de comunicație, sau de moștenirea politică bizantină în spațiul românesc. Un loc important în economia volumului îl au studiile de numismatică, trei articole consistente abordând această problematică.

În primul text, intitulat *Sources concernant la mission du Saint Apôtre André sur le territoire de la Roumanie*, Emilian Popescu abordează chestiunea prezenței Sf. Apostol Andrei în spațiul românesc. Fiind un subiect deosebit de sensibil, autorul consideră necesar să facă un excurs istoriografic, arătând cum prezența certă a Sf. Andrei la Dunărea de Jos a devenit un clișeu în literatura de specialitate pentru ca, pe măsură ce această idee a fost contestată, să se producă un efect invers, studiile de istoria creștinismului primitiv fiind considerate inoportune. Echivocul ce persistă asupra acestei probleme îl determină pe cercetător să reevalueze critic sursele privind originile creștinismului românesc. Astfel, principalul izvor ce face referire la prezența Sf. Andrei în spațiul romanității orientale, Eusebiu din Cesareea, este pus în legătură cu o serie de surse hagiografice ce conțin precizări cu privire la aria în care acesta și-a desfășurat opera misionară,

constatându-se că Sciția dunăreană este amintită în majoritatea relatărilor. În plus, se precizează că Eusebiu din Cesareea preia informațiile de la Origene, autor ce este confirmat, la rândul său, de un contemporan, Hippolit din Roma. Acesta din urmă arată că Sf. Andrei a predicat Evanghelia în Sciția și Tracia și a fost crucificat la Patras. Identificarea Sciției cu Dobrogea și nu cu sudul Rusiei este susținută de faptul că această regiune apare menționată alături de Tracia, Moesia, regiunile dunărene, Gotia, Odessos etc., unde și-ar fi desfășurat activitatea personajul în discuție. În concluzie, autorul afirmă că sursele ce ne stau la dispoziție fac credibilă predica Sf. Andrei în spațiul românesc, această activitate fiind atestată în primul rând de o veche tradiție înregistrată prin Origene și Eusebiu și în al doilea rând, prin Hippolit din Roma și alte informații târzii.

Dincolo de faptul că autorul nu optează tranșant pentru prezența sau nu, a Sf. Apostol Andrei în spațiul românesc, meritul principal al studiului rezidă în rigoarea analizei și în faptul că redeschide o cale de cercetare.

În articolul *Ammien Marcellin, précurseur de l'historiographie byzantine*, Tudor Teoteoi pornește de la controversa privind apartenența sau nu a lui Ammianus Marcellinus la istoriografia bizantină. Dacă din punctul de vedere al apartenenței religioase, autorul în discuție face parte din istoriografia păgână, între textul operei sale și producția istoriografică bizantină există numeroase analogii. Dintre ideile comune, reține atenția tema prezentului decadent în comparație cu vârsta de aur, temă ce a făcut carieră în toată istoriografia bizantină. De asemenea, regăsim aceeași viziune asupra lumii și puterii imperiale. Această identitate conceptuală se impune cu atât mai mult cu cât spiritul neoplatonician care a modificat sensibil mentalitatea ultimilor secole ale

păgânismului este omniprezent la Ammianus Marcellinus. Cunoscut fiind faptul că între doctrina neoplatoniciană și creștinism există numeroase conexiuni, apare ca firesc faptul că la autorul în discuție se regăsesc stări de spirit proprii păgânismului final ce se vor perpetua în mentalitatea paleo-creștină.

Concluziile sunt formulate în aceeași manieră echilibrată în care a fost elaborat întreg studiul; fără a fi plasat ferm în cadrul istoriografiei bizantine, Ammianus Marcellinus este considerat un precursor al acesteia și, de asemenea, a celei medievale în general.

Căile de comunicații au avut o importanță deosebită de-a lungul timpului, mai ales că, pe lângă rolul pur economic, ele au constituit suportul pe care s-au articulat importante procese de ordin etno-lingvistic. O astfel de realitate este pusă în evidență de studiul lui Alexandru Barnea, *Voies de communication du Bas-Danube aux IVe-VIe siècle après J.C.* Cercetarea își fixează ca obiective fundamentale, stabilirea traseului arterelor rutiere din Scitia Minor, precizarea gradului lor de utilizare în funcție de realitățile politice ale fiecărei perioade și, nu în ultimul rând, sublinierea importanței acestora în desăvârșirea etnogenezei românești. Autorul nu pierde din vedere nici traseele maritime și fluviale, făcând precizarea că acestea erau controlate de bizantini chiar și atunci când teritoriul se sustrăgea autorității politice imperiale.

În stabilirea configurației rutiere, Alexandru Barnea folosește o mare varietate de surse: informații furnizate de cercetarea de teren, date oferite de *Notitia Dignitatum* (Pars Orientis), bornele militare apreciate ca fiind „măturile cele mai directe” (p. 32) și nu în ultimul rând sursele literare ce evocă, între altele, campaniile diversilor împărați sau generali.

În acord cu realitățile politice, autorul subliniază că momentelor de reluare a politicii imperiale ofensive la Dunărea de Jos le va corespunde reinstalarea controlului bizantin asupra unor localități din zonă și implicit, refacerea căilor de acces spre acestea. Oscilațiile puterii militare bizantine vor da astfel măsura importanței pe care o capătă în anumite perioade drumurile pe uscat sau pe apă. Astfel, la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, în condițiile marilor defecțiuni ale armatei romane din zona Dunării și ca urmare a pierderii controlului asupra regiunii, drumul de uscat va ceda locul transportului naval.

Cercetătorul încheie prin a sublinia faptul că toate drumurile avute în vedere au, în principal, o funcție economică și politică dar au jucat un rol important și din punct de vedere spiritual și lingvistic.

Bine documentată, lucrarea își dezvăluie întreaga valoare, în contextul eforturilor privind evidențierea acelor mărturii ce indică permanența și consistența legăturilor dintre zona Dunării de Jos și restul imperiului, atât în perioadele în care Bizanțul s-a aflat în ofensivă, cât și în cele de recul.

Textul lui Costel Chiriac, *About the Presence of the Composite Bow at Tropaeum Traian during the Proto Byzantine Period*, oferă câteva precizări interesante privind pătrunderea și proliferarea arcului reflex în spațiul românesc. Urmărind să stabilească în ce orizont cronologic poate fi plasat materialul descoperit la Tropaeum Traiani, autorul stabilește paralele cu descoperirile similare din Asia Centrală, Pannonia și Europa de Vest, fără a le pierde din vedere pe cele din Bărăgan și Moldova.

În egală măsură preocupat de toate categoriile de izvoare, autorul aduce în discuție un pasaj din *Strategikon*-ul lui Mauricius din care reiese că auxiliarii huni și avari au introdus arcul reflex în armata romano-bizantină. Această armă va pătrunde și în alte spații geografice din Asia Centrală, ea fiind preluată de parți și de sarmato-alanii din jurul Mării Negre.

Odată adoptat de populația romană, arcul reflex va face carieră în spațiul carpato-dunăreano-pontic, în secolul al XIV-lea, miniaturile din *Cronica pictată de la Viena*, înfățișându-i pe soldații munteni echipați cu astfel de arme.

Revenind la problemele de datare, autorul stabilește că descoperirile de la Tropaeum Traiani aparțin unui orizont cronologic cuprins între secolele III-V, fără a exclude însă și o pătrundere mai timpurie a arcului reflex, pe filieră sarmatică.

În studiul intitulat *Fibules byzantines des Ve-VIIe siècles dans l'espace carpato-danubien-pontique*, Dan Gh. Teodor pune în evidență legăturile autohtonilor cu lumea bizantină, pe baza circulației fibulelor în spațiul românesc. Autorul arată care este importanța acestor piese în ceea ce privește încadrarea cronologică a unor descoperiri arheologice, drept pentru care își propune să opereze clasificarea, încadrarea cronologică și atribuirea etno-culturală a fibulelor descoperite în spațiul carpato-danubiano-pontic. Acest demers va trebui să pună în lumină amploarea și diversitatea legăturilor economice și culturale stabilite între spațiul nord-dunărean și Imperiul Bizantin. Pornind de la aceste obiective fundamentale, Dan Gh. Teodor arată că cele două tipuri principale de fibule, cele romano-bizantine și cele digitate s-au răspândit pe o arie ce nu are ca limită nordică granița Imperiului Bizantin. În aria etno-culturală ce are ca axă Dunărea, populațiile nou venite au acceptat elementele de cultură materială și spirituală romano-bizantină, după cum și bizantinii au adoptat creator elementul aparținând lumii barbare.

Faptul că lumea nord-dunăreană este racordată la economia imperială rezultă din aceea că, pe măsură ce centrele de producție artizanală decad, în a doua jumătate a secolului VI, pe fondul pătrunderii în imperiu a unor grupuri avaro-slave, numărul fibulelor ce ajung la nord de Dunăre va cunoaște o serioasă diminuare.

Importanța acestor piese rezidă și din faptul că, prin număr și varietate, ele indică amploarea sintezei culturale produse în aceste regiuni și ilustrează, în manieră elocventă, continuitatea populației autohtone.

Demersul întreprins de Dan Gh. Teodor reprezintă o sinteză articulată ce dă măsura temeiniciei unor preocupări de lungă durată ale cercetătorului.

Tot pe direcția relevării contactelor multiple existente între spațiul carpato-danubiano-pontic și lumea bizantină se înscrie și studiul lui Ion Barnea, *Sceaux byzantines inédits de Dobruđa*. Autorul publică un lot de șase peceti bizantine de plumb, descoperite din întâmplare de-a lungul malului drept al Dunării de Jos; cinci exemplare la Noviodunum (Isaccea) și al șaselea la Nufărul. Cele șase peceti sunt minuțios descrise, fără ca cercetătorul să formuleze considerații de ordin teoretic. Având un conținut strict tehnic, studiul nu face altceva decât să marcheze un aspect al contactelor dintre lumea autohtonă și cea bizantină, lăsând pe seama cercetărilor viitoare formularea unor concluzii.

Între argumentele folosite de regulă pentru a susține continuitatea populației autohtone în spațiul carpato-danubiano-pontic apare și cel al circulației monetare, în directă legătură cu realitățile economice de la sud de Dunăre. Astfel, în perioadele de depresiune economică, atunci când scade masa monetară din Imperiu, la nord de Dunăre se constată o diminuare a circulației monetare după cum, în perioadele de prosperitate economică, circulația monetară cunoaște o dinamizare în ambele zone. În plus, o mare răspândire are moneda de bronz, aceasta neputând fi utilizată decât de populația autohtonă, care-i cunoștea valoarea de schimb și nu de migratori care o apreciau pentru valoarea sa intrinsecă.

Data fiind importanța circulației monetare în ceea ce privește continuitatea populației românești, studiul lui Gh. Mănucu-Adameșteanu, *La diffusion de la monnaie byzantine en Dobruđa aux IXe-X^e, siècles*, reprezintă o contribuție binevenită, mai ales că el propune o abordare mai largă, din care nu lipsesc aprecieri privind evoluția raporturilor politice pe scena balcanică. Astfel, după invazia slavilor din secolul al VII-lea, Dobrogea intră, pentru aproape trei secole, într-un con de umbră. Pierderea contactului direct cu aria de civilizație bizantină va avea ca principal reflex decăderea ireversibilă a vieții urbane și, odată cu aceasta, stagnarea circulației monetare. La mijlocul secolului al IX-lea reforma administrativă și militară întreprinsă de împăratul Teofil ce va duce la întărirea pozițiilor bizantine în Marea Neagră prin înființarea themei Cherson în Crimeea și, apoi, creștinarea bulgarilor sub împăratul Mihail al III-lea, sunt momente ce favorizează reluarea circulației monetare în Balcani și la Dunăre. Sub împăratul Leon al VI-lea sunt reluate luptele cu bulgarii, fapt reflectat în plan monetar prin tezaurizarea pieselor de aur. Prezența, în toată această perioadă a monedelor în unele puncte de pe litoral, sugerează existența unor schimburi comerciale, organizate prin intermediul flotei bizantine care continua să reprezinte o prezență activă pe Dunăre și pe mare. Reluarea conflictelor cu bulgarii, în prima parte a domniei lui Constantin al VII-lea, va duce la dezorganizarea comerțului în Balcani și la Dunăre, pentru ca, după moartea țarului Simion, să se instaleze o perioadă de pace între bizantini și bulgari, timp în care centrul operațiunilor militare ale Imperiului se va deplasa spre Mediterana. Beneficiind de o perioadă de pace, partea europeană a Imperiului va cunoaște o dinamizare a economiei centrelor portuare, revenindu-le în acest context un rol de primă mărime. În aceste condiții va crește interesul bizantinilor pentru teritoriul dintre Dunăre și mare, dovadă fiind numărul mare de monede izolate și de tezaur din această perioadă descoperite aici. După reluarea unei politici economice coerente în Marea Neagră, bizantinii vor reuși ca de la mijlocul secolului al X-lea, să controleze efectiv centrele de pe litoralul dobrogean pentru ca, sub Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea să-și extindă dominația la nivelul întregii regiuni. Această nouă realitate politică va fi pusă în evidență de intensificarea circulației monetare.

În paralel cu expunerea situației politice și economice a Imperiului în diferite perioade, autorul procedează la inventarierea descoperirilor monetare, indicând totodată necesitatea studierii comparative a monedelor din Dobrogea și a celor din Bulgaria. O asemenea cercetare pune în lumină legăturile deosebit de puternice existente între centrele dobrogene și cele bulgărești.

Gh. Mănucu-Adameșteanu are meritul de a fi întreprins o cercetare de mare suprafață, reușind ca printr-o sinteză de istorie politică și economică bizantină, să pună în evidență faptul că circulația monetară reprezintă un barometru extrem de sensibil ce indică dimensiunea reală a contactelor dintre diverse arii geografice și de civilizație.

Studiul lui Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Some Remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine Coin Hoards from the 13th and the 14th Centuries and the Lower Danube and the Adjacent Areas*, are menirea de a livra istoricului un material consistent de cercetare. Lista celor 38 de descoperiri monetare de la Dunărea de Jos corespunde celor mai înalte standarde științifice. Pentru fiecare descoperire autorul oferă referințe bibliografice, precizează locul și circumstanțele descoperirii, arată unde se găsesc în prezent monedele respective, care este structura tezaurului și data probabilă la care monedele au ieșit din circulație.

Rolul Dobrogei de placă turmantă a comerțului european este pus în evidență cu profesionalism de Octavian Iliescu în articolul intitulat *Génois et Tatars en Dobruđa au XIV siècle: L'apport de la numismatique*. Un rol important în comerțul dobrogean l-au jucat genevezii care, sub dominație politică tătarască au întreținut un important comerț de tranzit. O astfel de simbioză este documentată pe cale numismatică la Enisala. Aici genevezii, beneficiind de protecția asigurată de tătari, au întemeiat, la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, o stațiune comercială devenită prosperă la jumătatea secolului al XIV-lea ca urmare a deschiderii rutei comerciale dintre Brașov și Brăila. Ajungând intermediară a unui comerț extrem de profitabil, comunitatea geneveză de la Enisala va bate monedă de bronz, spre 1370. Aceste monede, fără legendă sau data emisiunii, conțin pe avers tamgaua tătarască iar pe revers crucea venețiană. Șeful tătar, cu reședința la Enisala, căruii îi aparținea tamgaua respectivă, este identificat cu un anume Demetrius, ce apare în actul de privilegiu emis de Ludovic I.

Chiar dacă identificările propuse de Octavian Iliescu pot fi oricând revizuite, studiul său are o importanță deosebită dat fiind faptul că, pe de o parte, pune în evidență valențele comerciale ale teritoriului dintre Dunăre și mare iar, pe de altă parte, subliniază importanța numismaticii în precizarea unor realități economice și politice.

Cu studiul lui Stelian Brezeanu, *Modèle européen et réalité locale dans la fondation des Principautés Romaines*, se trece într-un alt registru, acela al ideologiei politice. Autorul pornește în analiza sa de la formula „terra Basarab” și se întreabă care este relația între nomenclatura politică nord-dunăreană și denumirile similare din alte regiuni ale Europei de Sud-Est.

După 1204, împărații latini de la Constantinopol au încercat să se substituie basileilor bizantini, preconizând astfel să recupereze toate teritoriile stăpânite de aceștia. Împiedicați în această tentativă de statul vlaho-bulgar și de rezistența grecească din Asia Mică, ei vor urmări să integreze noile formațiuni politice într-un sistem feudal iar pe șefii lor, privați de prerogativele autorității suverane, să-i transforme în vasali ai împăratului latin cărui să-i datoreze consilium et auxilium. Această practică politică funcționase în raporturile dintre împăratul Occidental și diversele regate ce erau considerate „terrae” sau „provinciae” vasale imperiului. Și în Balcani, diversele state urmau să devină „terrae” (terra Assani, terra Vatacii), adică simple domenii ale Imperiului latin, titularii lor păstrând doar atribuțiile unei puteri, teritoriale. Autorul va sublinia eșecul acestui proiect politic, arătând că sensul feudal al noțiunii de *terra* era străin lumii grecești și vlaho-bulgare, educată în spiritul concepției romano-bizantine despre stat.

În spațiul românesc, implantarea modelului politic occidental s-a făcut pe un teren marcat de o evoluție specifică.

Lipsa surselor anterioare secolelor XIII-XIV îl va determina pe cercetător să meargă pe calea analogiilor între realitățile mai recente și cele de la începutul evului mediu, neexcluzând confruntarea cu datele oferite de săpăturile arheologice. În baza acestor surse autorul va afirma că vechile țări românești sunt unități teritoriale ce reprezintă corolarul unor coagulări succesive a statelor și, apoi, a „romaniilor populare”, pentru ca în secolele XIII-XIV să se cristalizeze primele entități politice românești. Regalitatea maghiară va încerca să integreze primii factori politici români într-un sistem feudal, fapt ce marchează fenomenul „occidentalizării” țărilor române. Reacțiile nu vor întârzia să apară, emblematic fiind în acest sens revolta lui Litovoi din anii 70 ai secolului al XIII-lea. Noua dinastie maghiară își va expune în termeni mai

clari programul politic prin „terra nostra Transalpina”, regele angevin neînțelegând altceva decât o simplă provincie regală iar prin voievod un simplu nobil al coroanei maghiare. Echivalența stabilită astfel între „țară” și „provincie”, în limbajul politic latin, reprezintă o concepție străină de percepția românească despre „țară”, de aceea va interveni și respingerea tentativei maghiare de a „recupera” provincia „uzurpată” de Basarab. Autorul arată că această situație este identică cu cea a Imperiului latin de la Constantinopol, la începutul secolului XIII, când factorii politici occidentali participanți la „Partitio Romaniae” eșuau în planul lor de a anexa toate teritoriile monarhiei bizantine. Paralela poate merge mai departe căci după 1330 apare denumirea de „terra Basarab” ce înlocuiește formula „terra Transalpina”, dovadă că, nereușind să integreze efectiv teritoriul de la sud de Carpați, regii maghiari încercau înglobarea sa într-un sistem politic mai larg. Este vorba de aceeași atitudine ca cea reflectată în formula „terra Assani” adoptată după 1205.

Voievozii munteni și moldoveni își vor afirma veleitățile de independență, promovând cele două instituții politice fundamentale autocrația princiară și scaunul mitropolitan, ce însemnau totodată și deplasarea din orizontul politic maghiar și căutarea legitimității politice în Bizanț. Prin însușirea de către aceștia a titlului de *samodârzet* (stăpân absolut), corespondentul formulei occidentale *rex est imperator in regno suo* ei și-au asumat o putere quasi-imperială și totuși non-imperială, putere suverană în interior și independentă în exterior.

Prin studiul de față, Stelian Brezeanu, realizează o analiză profundă a ideologiei politice medievale, relevând cele mai multe conexiuni între lumea occidentală și spațiul balcanic. Ușurința cu care autorul trece de la general la particular permite observarea diacronică a asimilării modelului european de stat în spațiul românesc.

În aceeași sferă tematică se înscriu și considerațiile lui Andrei Pippidi privind *L'ordre Constantinien et les genealogies byzantines*. Istoricul ve insista aici pe faptul că genealogii bizantine puțin cunoscute și transmise prin intermediari au avut menirea de a furniza de-a lungul timpului, legitimitate politică principilor din spațiul sud-est european și mediteranean. Aceste transferuri succesive de identitate politică au fost posibile, în mare parte datorită faptului că în evul mediu istoria Imperiului bizantin a fost învăluită în obscuritate. Aceasta a fost considerată un domeniu diferit de istoria propriu-zisă, deoarece cucerirea otomană a determinat o cenzură de lungă durată în memoria și cultura occidentală.

Ultimul titlu al acestui voum, *Études et recherches de byzantinologie dans les annes 1991–1995*, este sugestiv privind conținutul proiectului avansat de Vasile Merticariu.

Deosebit de dens în informații istorice, variat ca tematică și riguros alcătuit, volumul de față constituie o lectură pasionantă pentru toate categoriile de cititori ce nutresc o pasiune intimă pentru istorie.

BOGDAN-PETRU MALEON